

FRAGMENT ČESKOCÍRKEVNĚSLOVANSKÉHO PŘEKLADU ČTYŘICETI HOMILIÍ NA EVANGELIA PAPEŽE ŘEHOŘE VELIKÉHO V TZV. RUMJANCEVSKÉM RUKOPISU (Č. 436)

Fragment of the Czech Church Slavonic Translation of the Forty Homilies on the Gospels by Pope Gregory the Great in the So-Called Rumyantsev Manuscript (No. 436)

František Čajka

DOI: 10.17846/CL.2024.17.1.47-63

Abstract: ČAJKA, František. *Fragment of the Czech Church Slavonic Translation of the Forty Homilies on the Gospels by Pope Gregory the Great in the So-Called Rumyantsev Manuscript (No. 436)*. The so-called Rumyantsev Manuscript (No. 436) dates back to the early 16th century and is housed within the manuscript collections (ф. 256 Собрание рукописных книг Н. П. Румянцева, № 436) of the Russian State Library (Российская государственная библиотека, РГБ) in Moscow. The Russian Church Slavonic manuscript represents the “Torzhestvennik” (минейный Торжественник), which contains homiletic-exegetical texts for various feasts, as well as hagiographical texts arranged according to the liturgical calendar (from September to August). The mentioned manuscript is renowned in the fields of Slavic studies and medieval studies because it contains the famous recording of the text of the First Old Church Slavonic Legend of St. Wenceslas (The Life of St. Wenceslas) in its South Russian (Vostokov’s) version. In the Rumyantsev Manuscript (No. 436), we have recently identified another text of West Slavic (Czech Church Slavonic) origin, represented by a fragment of the Old Church Slavonic translation of the Latin Forty Homilies on the Gospels by Pope Gregory the Great (XL homiliarum in Evangelia libri duo). The mentioned translation (i.e. Besědy na evangelije) was created in the early medieval Bohemia during the 11th century, most likely in the Sázava Monastery. The aim of the study is to highlight the mentioned textual fragment, make its material accessible through an edition and provide its basic textological characteristics. The newly recorded text of the Besědy na evangelije, written in the manuscript on fol. 167a 7 – 167b 22, dated January 25th, represents a substantial part of the 2nd chapter of the 23rd homily. Textual analysis has demonstrated the relative antiquity of the text fragment, its affiliation to the “Pogodin” textual line, and a significant textual affinity to the wording represented by the oldest relatively complete manuscript, the Pogodin manuscript from the 13th century. As a result of the text’s development in the Russian environment, specific textual features of the manuscript appear, representing partial changes in word order, morphology, or lexicon, as well as instances of text abbreviation or expansion. The existence of the text of the Besědy na evangelije in the Rumyantsev Manuscript (No. 436) is another piece of evidence of the importance and popularity of Gregory the Great as a theologian and teacher in the East Slavic environment. His thoughts and teachings had an impact on the theology and spiritual life of the East Slavic countries and contributed to the shaping of their Christian identity.

Keywords: *Forty Gospel Homilies by Pope Gregory the Great, Czech Church Slavonic translation from Latin, Church Slavonic in Bohemia, Rumyantsev Manuscript No. 436*

Tzv. Rumjancevský rukopis č. 436 o rozsahu 348 folií představuje z žánrově-typologického hlediska tzv. toržestvěnnik minejního typu (minejnyj Toržestvennik)¹ obsahující homileticko-exegetické texty na různé svátky, resp. hagiografické texty uspořádané podle církevního kalendáře (na měsíce září až srpen).² Ruskocírkevněslovanský rukopis pochází z počátku 16. století a je psán „poluustavem“ v jednom sloupci v obvyklém rozsahu 24 řádků. Uvedený kodex s číselným označením 436 byl součástí fondu Rumjancevského muzea (odtud bývá někdy označován jako rumjancevský).³ V současnosti je rukopis uložen pod tímž číslem ve fondu č. 256 (sbírka rukopisů N. P. Rumjanceva) v Ruské státní knihovně v Moskvě.

Rukopis obsahuje mj. okruh textů východoslovanského původu (životy, výklady při svátečních příležitostech) věnovaných sv. Vladimírovi, sv. Borisi a Glebovi, posvěcení chrámu sv. Jiří v Kyjevě či zázračnému obrazu Matky boží v Novgorodu. Ve slavistice je uvedený rukopis znám mimo jiné také proto, že obsahuje text Vostokovské (jihoruské) redakce *První staroslověnské legendy o svatém Václavu (Život svatého Václava)*.⁴ Text svatováclavské legendy je zapsán k 28. září na fol. 54b 14 – 60b 7 s incipitem *Се нѣтъ свѣтъ са прѣческое слово еже глше гѣ нашъ ісѣ хѣ*. V dalším výkladu ukážeme, že uvedená položka západoslovanského původu není v rukopisu osamocena.

Na fol. 167a 7 – 167b 22 je k datu 25. ledna zapsán ruskocírkevněslovanský text s projevy severoruské lokální příslušnosti *В той днь сдѣ стго григориа папы римскаго во срданнопрїимѣтвѣ* : – s incipitem *Стрѣз члѣз со вѣвмъ домоъ своѣ с великимъ потцаннемъ*.⁵

Příslušný text odpovídá znění českocírkevněslovanského překladu latinských Čtyřiceti homilií na evangelia papeže Řehoře Velikého (?540 – 604, pontifikát 590 – 604). Uvedený překlad označovaný ve slovanském prostředí obvykle jako *Besědy na evangelije* (dále jen Bes) byl pořízen v 11. století nejspíše v Sázavském klášteře.

Srovnání nově evidovaného textu s materiálem uvedeným v kritické edici Bes (Konzal 2005, 650–654) dokládá, že evidovaný text představuje podstatnou část 2. kapitoly 23. homilie. Vedle základní evidence textu je cílem představené práce zařazení uvedeného výtahu (úryvku) do textové tradice Bes.

Edice

Editovaný text byl excerpován z fotokopií rukopisu, přičemž zvolený způsob vydání pokud možno respektuje grafický charakter textu včetně ekfonetických znaků.⁶ Pomocný aparát tvoří označení folia, jeho řádkování, označení biblického citátu a upozornění na nepatřičně zapsanou literu (formou vykřičníku v závorce) a chybějící (nedopsanou) literu formou jejího uvedení v hranaté závorce. Paralelní latinský text je publikován podle vydání *XL homiliarum in evangelia libri duo*

¹ Panin 2004, 249.

² Rukopis je charakterizován na jeho počátku zápisem *Книга нарецаемая соборник* (fol. 1a 1).

³ Vostokov 1842, 692–698, zvláště 693. Vznik sborníku (toržestvěnniku) klade A. Ch. Vostokov na počátek 16. století; totožnou dataci uvádí i Elektronický popis rukopisů RGB, srov. <https://lib-fond.ru/lib-rgb/256/f-256-436/#image-4> (cit. dne: 20. 5. 2023), další recepcce uvedené datace např. Turilov (1999); Panin (2004, 249); F. V. Mareš klade rukopis nespécifikovaně do 16. století, viz Mareš (1979, 104); F. Pastrnek spojuje vznik rukopisu s koncem 15. či s počátkem 16. století, viz Pastrnek (1903, 2).

⁴ Na zmíněný text *První staroslověnské legendy o svatém Václavu (Život svatého Václava)* upozornil poprvé A. Ch. Vostokov (1827a, srov. též 1827b), který jej také edičně zpřístupnil.

⁵ Srov. Vostokov 1842, 696 – Typické regionální příznaky severoruského původu představují záměny ѣ a и, srov. рѣци (167a 20), (167a 23), нелицим са (167b 12).

⁶ Srov. <https://lib-fond.ru/lib-rgb/256/f-256-436/> [cit. 25-01-2023].

(PL 1849, 1183).⁷ Z grafických zvláštností rukopisu upozorníme na méně zřetelně identifikovatelnou literu (nejspíše cyrilicí psané *д*), která je nejspíše důsledkem kolizního písarského zápisu (fol. 167b 9):

167a

7 В той днь слѡ
сѣго григоріа папы римъ-
скаго ѡ сраннопріимствѣ : —
10 Ѹтеръ члкъ со всѣмъ домѡмъ
своимъ с великимъ потца-
ниемъ . гостемъ слѣжаше .
Ѹгда по вса дни къ трапезѣ
своєи ѿ странники привож-
15 ше . въ єдинъ днь странникѣ
Ѹтеръ съ инѣми мнозѣми
приде къ трапезѣ своє при-
веде єго . Ѹгда по ѡбычаю
смирениа своєго воды хотѣ
20 на рѣци єго възлиати . ѿ ѡ-
бращь са въз корчагѣ . но ско-
ро того не оузрѣ на негоже
роуци хотѣ воды възлиати .
томѣ здѣлѣвшѣ са самъ себе

Quidam paterfamilias cum tota domo sua magno hospitalitatis studio serviebat; cumque quotidie ad mensam suam peregrinos susciperet, quodam die peregrinus quidam inter alios venit, ad mensam ductus est. Dumque paterfamilias ex humilitatis consuetudine aquam vellet in eius manibus fundere, conversus urceum accepit, sed repente eum in cuius manibus aquam fundere voluerat non invenit. Cumque hoc factum secum ipse

167b

чюдаше са . ѿ той ноци в' видѣ-
ний гѣ рече ємѣ въз ины дни
ма оуѣми моими приа . ѡ възча-
рашиє ма дни самого приа .
5 се на сѣдѣ придетъ ѿ рѣть (Mt 25,40) ѿже
єдиноѣ ѡ меншихъ моихъ
сътвориште мнѣ сътвори-
сте се (Mt 25,40) прѣ сѣда . єда оуѣдѣми
єго приємлемъ д (!) єсть приє-

⁷ Srov. Étaix 1999, 195.

- 10   млюцихъ ѿго самого взнице-
 ть . и мы оубо къ бл҃гѣи ѿго
 истинѣно нелинимъ сѧ . помы-
 слите братїе коль велико ѿ
 дѣло странѣнопрїимство
 15   къ трапезѣ вашей х҃а прїе-
 млете да и вы имъ прїати
 бѣдете на пиръ вѣчный . по-
 дадите нынѣ странѣномъ х҃ви
 гостолубию . да и насъ на
 20   сѣднемъ дни . не ꙗко стран-
 никѣ не вѣвѣсть ꙗки [с]воѧ
 бѣлима цр҃тво х҃и бг҃ъ нашъ : —

miraretur, eadem nocte ei Dominus per visionem dixit: Caeteris diebus me in membris meis, hesterno autem die me in memetipso suscepisti. Ecce in iudicium veniens, dicet: *Quod uni ex minimis meis fecistis, mihi fecistis* (Mt 25,40). Ecce ante iudicium cum per membra sua suscipitur, susceptores suos etiam per semetipsum requirit; et tamen nos ad hospitalitatis gratiam pigri sumus. Pensate, fratres, quanta hospitalitatis virtus sit. Ad mensas vestras Christum suscipite, ut vos ab eo suscipi ad convivium aeterna valeatis. Praebete modo peregrino Christo hospitium, ut vos in iudicio non quasi peregrinos nesciat, sed ut proprios recipiat ad regnum, ipso adiuvante qui vivit et regnat Deus in saecula saeculorum. Amen.

Textové varianty

В той днѣ слѣ ст҃го григорїа папы римскаго ѿ странѣнопрїимствѣ : – (167a 7–9)] deest in Pogod, Uvar, Q, Jegor, Synod

ѿтеръ члѣкъ (167a 10)] ѿтеръ члѣкъ богатъ Pogod, Uvar, члѣкъ нѣкоторзи бг҃ъ Q, нѣкыи члѣкъ богатъ Jegor, члѣкъ нѣкѣи богатъ Synod *Quidam paterfamilias*

великимъ (167a 11)] великомъ Pogod, Q, великъмъ Uvar *magno*

потщаниемъ (167a 11–12)] тщаниемъ Synod *studio*

слѣжаше (167a 12)] послѣжаше Jegor *serviebat*

егда (167a 13)] и Uvar, Jegor *cumque*

и (167a 14)] deest in Pogod, Uvar, Jegor, Q, Synod

въ единъ днѣ (167a 15)] и въ единъ днѣ Uvar, Jegor, въ единъ ѿ днии Q, Synod *quodam die*

странѣникѣ ѿтеръ (167a 15–16)] странникъ нѣкыи Q, Synod *peregrinus quidam*

съ инѣми мнози (167a 16)] съ инѣми Pogod, Uvar, Q, Jegor, Synod *inter alios*

къ трапезѣ (167a 17)] и къ трапезѣ Pogod, Uvar, Q, Jegor, Synod *ad mensam*

приведе ѿго (167a 17–18)] приведе Pogod, Q, Synod, приведе и U, Jegor *ductus est*

егда (167a 18)] и егда Pogod, Uvar, Q, Jegor, Synod *Dumque*

и вбраць сѧ вѣа корчагѣ (167a 20–21)] вбраць сѧ кърчагѣ вѣа Pogod, и вбраць сѧ кърчагѣ

вѣа U, вбраць сѧ кърчагѣ вѣа Jegor, Q, вбрацьша сѧ кърчагѣ вѣа Synod *conversus urceum accepit*

но скоро того не оузырѣ (167a 21–22)] нъ тоу скоро того двне не оузырѣ U, Jegor *sed repente eum ...*

non invenit

на негоже роуць (167a 22–23) (на негоже (!) роуць Pogod, на негоже руць Q, Synod)] на негоже двне роуць Uvar, Jegor *in eius manibus*

хотѣ водѣ възлѣнати (167a 23)] водѣ хотѣ възлѣнати Pogod, водѣ хотѣ възлѣнати Uvar, Q, Jegor, Synod *aquam fundere voluerat*

томѣ здѣвашѣ са (167a 24)] томоу же сдѣ явлешо са (!) Pogod, томоу же сдѣ явлѣшио са Uvar, Q, Jegor, Synod *Cumque hoc factum*

самѣ себе чюдаше са (167a 24 – 167b 1)] самѣ въ себе чюжаше са Pogod, Jegor, самѣ въ себе чюжаше са (!) Uvar, самѣ в себе дивѣлаше са Q, Synod *secum ipse miraretur*

в' видѣнии гѣ рече емѣ (167b 1–2)] ѣмоу гѣ въ видѣннии рече Pogod, Q, Synod, ѣмоу въ видѣннии гѣ рѣ Uvar, емоу в' видѣннии рече гѣ Jegor *ei Dominus per visionem dixit*

а възчарашиѣ ма дѣни самого приа (167b 3–4)] а възчарашиимѣ дѣни самого приа Pogod, а възчарашинемѣ дѣни ма самого приа Uvar, а вчарашиимѣ ма дни самого приа Q, Synod, а в'чарашии дѣни ма самого приа Jegor *hesterno autem die me in memetipso suscepisti*

придетѣ (167b 5)] приидѣши Pogod, Q, Jegor, Synod, приидѣши Uvar *veniens*

и рѣтъ (167b 5)] речетѣ Pogod, Uvar, Q, Jegor, Synod *dicet*

иже (167b 5)] иже Pogod, Uvar, Q, Jegor, Synod *Quod*

мигѣ сѣтвориете се (167b 7–8)] и мигѣ створиете се Pogod *mihi fecistis*

ѣда (167b 8)] ѣгда Pogod, Q, Synod, om. Uvar, Jegor *cum*

приемлющихъ его (167b 9–10)] приемлющихъ во него U, Jegor *susceptores suos*

самого (167b 10)] самѣ Pogod, Uvar, Q, Jegor, Synod *per semetipsum*

къ блѣгѣти его истинѣно нелиним са (167b 11–12)] къ блѣгодати гостинѣи лѣвнимѣ са Pogod, Q, Synod, къ блѣгодити постинѣи (!) нелѣвнимѣ са Uvar, къ блѣгѣти гостинѣи нелѣвнимѣ са Jegor *ad hospitalitatis gratiam pigri sumus*

вратѣе (167b 13)] братина Pogod *fratres*

коль велико ѣ дѣло (167b 13–14)] коль велико дѣло кетѣ Pogod, коль добро дѣло ѣ Uvar, Jegor колико велико дѣло естѣ Q, колико велико естѣ дѣло Synod *quanta ... virtus sit*

стран'нопримѣство (167b 14)] страннолюбовѣство Pogod, Uvar, Q, Jegor, страннолюбовѣства Synod *hospitalitatis*

хѣ приѣмлетѣ (167b 15–16)] хѣ призывѣ итѣ Uvar, Jegor *Christum suscipite*

да и вы имѣ приѣати вѣдѣте (167b 16–17)] да въи имѣ приѣати вѣдѣте Uvar, Jegor, да и въи имѣ приѣати вѣдѣте Q, да ѣакоже вы приѣати боудѣте Synod *ut vos ab eo suscipi ... valeatis*

гостолоубио (167b 19)] гостолоубѣе Pogod, Uvar, Q, Jegor, гостѣлюбѣе Synod *hospitium*

насѣ (167b 19)] насѣ Pogod, Uvar, Q, Jegor, Synod *vos*

на сѣднемѣ дѣни (167b 19–20)] на сѣднемѣ дѣне Uvar, Jegor *in iudicio*

да ... не невѣстѣ (167b 19–21)] да ... не невѣстѣ Q *ut ... nesciat*

аки (167b 21)] нѣ аки Pogod, нѣ ѣако Uvar, Q, Jegor, Synod *sed ut*

[с]воѣ блѣнаѣ (167b 21–22)] своѣ ближники Q, Synod *proprios*

(да ...) црѣво] (да ...) приемлетѣ въ црѣство Pogod, Q, Synod, (да ...) приметѣ въ црѣво Uvar, Jegor *(ut ...) recipiat ad regnum*

хѣ бѣгѣ нашѣ : —] ісѣ хѣ бѣ нашѣ ѣмоу же кетѣ слава и дѣржава сѣ оцѣмѣ и стѣимѣ дѣхомѣ нѣзина и присно : Pogod, Q, ісѣ хѣ бѣ нашѣ с ѣнѣже вѣцѣо слава коупно сѣ стѣимѣ дѣхомѣ нѣзина и присно и въ вѣкѣи вѣбѣ :: Uvar, ісѣ хѣ бѣгѣ нашѣ с ѣнѣже вѣцѣо слава коупно сѣ стѣимѣ дѣхомѣ , нѣнѣ и прѣ Jegor, ісѣ хѣ бѣгѣ нашѣ ѣмоу же естѣ слава и дѣржава : со вѣцѣемѣ и стѣимѣ дѣхомѣ : нѣна и прѣно , и во вѣки вѣвкомѣ , аминѣ Synod *ipso adiuvante qui vivit et regnat Deus in saecula saeculorum. Amen.*

Cílem následující části práce je zařazení zkoumaného textu do textové tradice Bes. Okruh srovnávaných znění tvoří rukopisy zařazené do excerpční báze *Slovníku jazyka staroslověnského* – rukopisy Pogodinský (Pogod), Uvarovský (Uvar) a Synodální (Synod). Do srovnávaného materiálu

byly dále zařazeny další textologicky relevantní rukopisy Q a Jegor. Základní popis uvedených rukopisů viz Konzal (2005: XIII–XIV, XVI–XIX).⁸

rukopis	signatura	datace	místo uložení	lokace textu
Pogod	Погод 70	13. stol.	Российская национальная библиотека (Petrohrad)	149bβ 14 – 150ba 4
Uvar	Увар 197 (509)	14. – 15. stol.	Государственный исторический музей (Moskva)	82bβ 2 – 83aα 13
Q	Q. I. 1202	14. stol.	Российская национальная библиотека (Petrohrad)	164b 18 – 165b 4
Jegor	Егор 738	16. stol.	Российская государственная библиотека (Moskva)	134aα 5 – 134ba 11
Synod	Синод 47	17. stol.	Государственный исторический музей (Moskva)	122b 5 – 123a 5

Jednota překladu

Souvislost analyzovaného textu Rumjancevského rukopisu s textovou tradicí Bes je mimo pochybnost. Pomineme-li úvodní pasáž zařazující text výtahu do struktury toržestvěnniku k datu 25. ledna (167a 7–9) a odchylky v konkluzi (v níž jako projevy písařské tradice panuje v rukopisné tradici Bes poměrně značná různorodost, srov. 167b 22), jedná se o jeden a týž text části 2. kapitoly 23. homilie.

Srov. ilustrativní příklad části souvislého textu Bes podle znění Rumjancevského a Pogodinského rukopisu.

⁸ Dataci rukopisu Jegor přejímáme podle Elektronického popisu rukopisů RGB, srov. <https://lib-fond.ru/lib-rgb/98/f-98-738/#image-2> [cit. 21-05-2023].

Rumj 436 167a 10–24	Pogod 149bβ 14 – 150aa 12
(...) Ѹтеръ члѣкъ со всѣмъ домоу свой с великимъ потца- ниемъ . гостемъ слѣжаше . егда по вса дѣни къ трапезѣ свои и странѣники привож- ше . въ единъ дѣнь странѣникѣ етеръ съ инѣми мнозѣми приде къ трапезѣ своѣ при- веде его . егда по обычаю смирения своего воды хотѣ на рѣци его възлмати и в- браць са въз корчагѣ . но ско- ро того не оузрѣ на негоже роуци хотѣ воды възлмати . (...)	(...) иетеръ члѣв- къ . богатъ . съ всемъ до- момъ . своимъ . съ вели- комъ . потѣцаниемъ . гостемъ соужаше . ие- гда по вса дѣни . къ тра- пезѣ свои . странѣни- къ . привоужаше . въ ие- динъ дѣнь . странѣни- къ иетеръ . съ инѣми . приде . и къ трапезе свои приведе . и егда по обычаю . смирени- ја своего . воды . хотѣ на роуцѣ его . възль- яти . вѣраць са . къ- рчагоу възъа . нъ ско- ро того . не оузрѣ . на ньгоже роуцѣ воды . хотѣ възлмати (...)

(167a 7–9) В той дѣнь слѣ стго григориа папы римскаго в страннопримѣствѣ : – Rumj 436
 x
 deest in Pogod, Uvar, Q, Jegor, Synod
 lat. deest

(167b 22) хѣ бѣъ нашъ : — Rumj 436
 x
 ісѣ хѣъ бѣъ нашъ іемоуже естѣ слава и дѣржава съ оцѣмъ и стѣзимъ дѣхомъ нѣина
 и присно : Pogod, Q, іс хѣъ бѣъ нашъ с нѣже вѣцѣо слава коупно съ стѣзимъ дѣхъ
 нѣина и присно и въ вѣкѣи вѣѣ :: Uvar, іс хѣъ бѣъ нашъ с нѣже вѣцѣ слава коупно
 съ стѣжимъ дѣхъ , нѣѣ и прѣ Jegor, іс хѣъ бѣъ нашъ іемоуже естѣ слава и дѣржава : со
 вѣцѣмъ и стѣи дѣхомъ : нѣа и прѣно , и во вѣки вѣкомъ , аминь Synod
ipso adiuvante qui vivit et regnat Deus in saecula saeculorum. Amen.

Rysy starobylosti znění rukopisu Rumj 436

Zkoumané rukopisné znění Rumj 436 vykazuje několik pozoruhodností. Z obecných textově kritických charakteristik rukopisu se jako zásadní jeví zejména tři specifické rysy:

- znění rumjancevského rukopisu obvykle velmi dobře zachycuje starobylost podobu textové tradice (materiálově nejčastěji reprezentovanou staršími rukopisnými zachováními Bes);
- charakteristické projevy textu zařazují rukopis Rumj 436 do textové linie „pogodinské“ (srov. Reinhart 1980, 286);

- c) potvrzením důležitosti analyzovaného kratšího výtahu Bes z počátku 16. století pro textologické zkoumání památky se jeví také výrazné textové shody s nejstarším relativně úplným zněním Pogod (13. století).

(167a 11–12)   потцаниемъ Rumj 436, Pogod, Uvar, Q, Jegor
 x
 тцаниемъ Synod
studio

(167a 12)   слѣжаше Rumj 436, Pogod, Uvar, Q, Synod
 x
 послѣжаше Jegor
serviebat

(167b 19–21)   да ... не невѣсть Rumj 436, Pogod, Uvar, Jegor, Synod
 x
 да ... не невѣсте Q
 ut ... nesciat

Jak již bylo uvedeno, v případě dokladů dvojí textové tradice Bes reflektované linií „pogodinskou“ (Pogod, Q, Synod) a „uvarovskou“ (Uvar, Jegor), znění rukopisu Rumj 436 obvykle vykazuje shodu s rukopisy Pogod, Q a Synod.

(167a 13)   егда Rumj 436, Pogod, Q, Synod
 x
 и Uvar, Jegor
cumque

(167a 21–22)   но скоро того не оузрѣ Rumj 436, Pogod, Q, Synod
 x
 нъ тоу скоро того двинѣ не оузрѣ U, Jegor
sed repente eum ... non invenit

(167a 22–23)   на негоже роуци Rumj 436, на негоже руцѣ Q, Synod, на ньгоже (!) роуцѣ Pogod
 x
 на негоже двинѣ роуцѣ Uvar, Jegor
in eius manibus

Odhlédneme-li od textologicky irelevantního projevu severoruské záměny и < ѣ v rukopise Rumj 436 a nenáležitou restituci měkkého jeru v zápise rukopisu Pogod (srov. ньгоже), ukazuje představený materiál opět příslušnost znění Rumj 436 k textové linii „pogodinské“ (Pogod, Q, Synod).

(167b 9–10)   приемлющихъ его Rumj 436, Pogod, Q, Synod
 x
 приемлющихъ во него U, Jegor
susceptores suos

(167b 15–16)   х̑д̑ прїемлетє Rumj 436, Pogod, Q, Synod
x
х̑д̑ прїрзъв̑ итє Uvar, Jegor
Christum suscipite

(167b 19–20)   на с̑д̑немъ д̑ни Rumj 436, Pogod, Q, Synod
x
на с̑д̑нѣмъ д̑нѣ Uvar, Jegor
in iudicio

Pro bližší textovou charakteristiku rukopisu Rumj 436 jsou dále příznačné ty textové varianty, které oproti mladším rukopisům „pogodinské“ linie (Q, Synod) vykazují znění starobylejší.

(167a 15–16)   стран̑ник̑ етеръ Rumj 436, Pogod, Uvar, Jegor
x
странникъ нѣкии Q, Synod
peregrinus quidam

(167b 21–22)   [с]воя ближна̑ Rumj 436, своя ближна̑ Pogod, Uvar, Jegor
x
своя ближники Q, Synod
proprios

Zápis v rukopisu Rumj 436 je specifický nedopsanou cyrilskou literou с, zjevně však odkazuje ke znění zachovanému v rukopisech Pogod, Uvar a Jegor.

Starobyllost textu Rumj 436 a jeho příslušnost k textové linii „pogodinské“ zřetelně dokládají ty textové shody, v nichž se znění rumjancevského rukopisu shoduje pouze s nejstarším rukopisem Pogod.

(167a 15)   въ єдинъ д̑нь Rumj 436, Pogod
x
и въ єдинъ д̑нь Uvar, Jegor
x
въ єдинъ ѿ д̑нии Q, Synod
quodam die

(167b 16–17)   да и вы имъ прїати б̑дете Rumj 436, Pogod
x
да взї имъ прїати б̑дете Uvar, Jegor
x
да и взї имъ прїати б̑дѣте Q
x
да ѣкоже вы прїати б̑дете Synod
ut vos ab eo suscipi ... valeatis

Odhlédneme-li od specifických znaků rukopisu Rumj 436, pak relativní blízkost uvedeného textu archetypu Bes dokládá i ojedinělá odchylka od znění Pogod. Znění zachycené v nejstarším

rukopisu Bes - nereflektované další textovou tradicí - představuje (nejspíše) inovaci vnesenou písařem rukopisu.

(167b 7–8)   МНѢ СЪТВОРИТЕ СЕ Rumj 436, Uvar, Q, Jegor, Synod
 X
И МНѢ СЪТВОРИТЕ СЕ Pogod
mihi fecistis

Specifické rysy rukopisu Rumj 436

Specifické textologicky relevantní jevy znění rukopisu Rumj 436 představují doklady krácení textu, jeho doplnění, úpravy slovosledu, uvedení variantních morfologických či lexikálních prostředků, eventuálně kombinace uvedených projevů.

a) abreviace textu

(167a 10)   ЄТЄРЪ ЧЛѢКЪ Rumj 436
 X
ЄТЄРЪ ЧЛѢКЪ БОГАТЪ Pogod, Uvar
 X
 ЧЛѢКЪ НѢКОТОРЫИ БѢТЪ Q
 X
 НѢКЫИ ЧЛѢКЪ БОГАТЪ Jegor
 X
 ЧЛѢКЪ НѢКІИ БОГАТЪ Synod
Quidam paterfamilias

Uvedené místo v rukopise Rumj 436 je zřejmým dokladem krácení textu. Stav uvedené pasáže v rumjancevském rukopise však zároveň velmi dobře odkazuje k textovému východisku úpravy, které je zachováno v nejstarších (relativně) úplných rukopisech Pogod a Uvar.

(167b 21)   ДКИ Rumj 436
 X
 НЪ ДКЪ Pogod
 X
 НЪ ТАКО Uvar, Q, Jegor, Synod
sed ut

Projev krácení textu představuje i uvedený doklad rukopisu Rumj 436, který však velmi dobře odkazuje k východisku, jímž bylo znění zachycené pouze rukopisem Pogod (НЪ ДКЪ *sed ut*). Uvedené místo je dalším dokladem blízkosti znění Pogod a Rumj 436.

(167a 17)   КЪ ТРАПЕЗѢ Rumj 436
 X
 И КЪ ТРАПЕЗѢ Pogod, Uvar, Q, Jegor, Synod
ad mensam

(167a 18)   егда Rumj 436
                          х
                          и егда Pogod, Uvar, Q, Jegor, Synod
                          Dumque

Vzhledem k výrazně stabilní situaci v textové tradici Bes je pravděpodobné, že zachovaný stav rukopisu Rumj 436 je v případě dokladů 167a 17 a 18 důsledkem zkrácení příslušné pasáže Bes.

(167b 22)   (да ...) црѣво Rumj 436
                          х
                          (да ...) приемяеть въ црѣво Pogod, Q, Synod
                          х
                          (да ...) приметъ въ црѣво Uvar, Jegor
                          (*ut ...*) *recipiat ad regnum*

Uvedený doklad rukopisu Rumj 436 je projevem krácení textu těsně před následující konkluzí.

b) amplifikace textu

Do rámce textových inovací rukopisu je nutno zahrnout i dílčí úpravy textu ve smyslu jeho doplnění.

(167a 16)   съ инѣми мнозѣми Rumj 436
                          х
                          съ инѣми Pogod, Uvar, Q, Jegor, Synod
                          inter alios

(167a 17–18)   приведе его Rumj 436
                          х
                          приведе Pogod, Q, Synod, Jegor
                          х
                          приведе и U
                          ductus est

Podobný způsob doplnění specifikujícím zájmenem nalézáme i v případě znění Uvar. Je nanejvýš pravděpodobné, že uvedená znění představují totožnou tendenci, nikoli projev závislostního vztahu obou textů.

(167b 5)   и рѣть Rumj 436
                          х
                          речеть Pogod, Uvar, Q, Jegor, Synod
                          dicet

(167a 14)   и странѣники привожше Rumj 436
                          х
                          страньникы привожаше Pogod, Uvar, Q, Jegor, Synod

c) slovosledné úpravy

Znění rukopisu Rumj 436 obsahuje relativně četné úpravy slovosledu. Součástí změn textu mohou být i další dílčí posuny (morfologické, krácení či doplnění textu apod.)

- (167a 20–21)   и вѣраць са вѣа корчагѣ Rumj 436
 x
 вѣраць са кѣрчагѣ вѣза Pogod
 x
 и вѣраце са кѣрчагѣ вѣза U, вѣраць са
 корчагѣ вѣза Jegor, Q, вѣрацьша са корчагѣ вѣза Synod
conversus urceum accepit

Pokud pomíneme uvedení spojky и na počátku citované sekvence Rumj 436 (které vykazuje shodu s rukopisem Uvar) a změnu slovosledu, pak jazyková charakteristika citované části odpovídá nejlépe znění zachovanému v rukopise Pogod. Rukopis Rumj 436 v uvedeném případě uvádí staroslověnské hapax legomenon a z hlediska textové tradice Bes raritní lexém крѣчага, -ы f. ‘hliněná nádoba, džbán’ tlumočící lat. urceus (SJS II. 1973, 75), který je doložen pouze v nejstarším rukopisném doložení Bes (Pogodinský rukopis z 13. století). Ostatní rukopisy téže památky uvádějí na tomtéž místě lexém крѣчагѣ, -а m. totožného významu (SJS II. 1973, 75).

- (167a 23)   хотѣ водѣ вѣзлѣати Rumj 436
 x
 водѣ хотѣ вѣзлѣати Pogod, водѣ хотѣ вѣзлѣати Uvar, Q, Jegor, Synod
aquam fundere voluerat

- (167b 1–2)   в’ видѣнии гѣ рече емѣ Rumj 436
 x
 емѣу гѣ вѣ видѣнии рече Pogod, Q, Synod
 x
 емѣу вѣ видѣнии гѣ рѣ Uvar
 x
 емѣу в’ видѣнїи рече гѣ Jegor
ei Dominus per visionem dixit

Předpokladem k analýze uvedených dokladů je vědomí chronologie rukopisů Bes a obvyklé tendence překladu Bes realizované v těsnějším vztahu slovanského překladu k textu latinskému, jehož projevem je obvykle i užší vztah k respektování latinského slovosledu. Z tohoto pohledu se latinskému textu jeví jako nejbližší znění reprezentované doklady textové linie „pogodinské“ (Pogod, Q, Synod). Stav zachycený v citované sekvenci Rumj 436 představuje nejspíše specifický projev zásahu písaře rukopisu (či jeho hyparchetypu).

- (167b 13–14)   коль велико ѿ дѣло Rumj 436
 x
 коль велико дѣло ѿсть Pogod
 x
 коль добро дѣло ѿ Uvar, Jegor
 x

КОЛИКО ВЕЛИКО ДЪЛО ЕСТЬ Q
X
КОЛИКО ВЕЛИКО ЕСТЬ ДЪЛО Synod
quanta ... virtus sit

Sekvence zachovaná v rukopisu Rumj 436 odpovídá nejbližšímu stavu rukopisu Pogod. Diferenčním znakem je pouze následnost slov дѣло a ѣсть, v níž se rukopis Rumj 436 shoduje se zněním Synod.

d) morfologie

(167b 5)   **придеѣтъ Rumj 436**
X
приидѣши Pogod, Q, Jegor, Synod, придѣши Uvar
veniens

(167b 10)   **самогѣ Rumj 436**
X
самѣ Pogod, Uvar, Q, Jegor, Synod
per semetipsum

(167b 5)   **иже**
X
ѣже Pogod, Uvar, Q, Jegor, Synod
Quod

e) lexikum

(167b 8)   **ѣда Rumj 436**
X
ѣгда Pogod, Q, Synod
X
om. Uvar, Jegor
cum

Odrasem znění slovanského překladu ѣгда zachycené v rukopisech Pogod, Q, Synod tlumočící lat. *cum* je hláskově podobné ѣда. Rukopisná tradice „uvarovská“ (Uvar, Jegor) odpovídající doklad neobsahuje.

(167b 14)   **стран'нопримѣство Rumj 436**
X
страннолюбовѣство Pogod, Uvar, Q, Jegor
X
страннолюбовѣства Synod
hospitalitatis

(167b 19)   гостолоубию Rumj 436
 X
 гостолоубыѣ Pogod, Uvar, Q, Jegor
 X
 гостѣлюбѣ Synod
hospitium

(167b 19)   насъ Rumj 436
 X
 васъ Pogod, Uvar, Q, Jegor, Synod
 vos

f) zásahy komplexnějšího charakteru (lexikální, slovosledné, morfológické)

(167b 11–12)   къ бл҃гѣти єго истинѣно нелинимъ сѧ Rumj 436
 X
 къ бл҃годати гостинѣи лѣнимъ сѧ Pogod, Q, Synod
 X
 къ бл҃годати гостинѣи (!) нелѣнимъ сѧ Uvar
 X
 къ бл҃гѣти гостинѣи нелѣнимъ сѧ Jegor
ad hospitalitatis gratiam pigri sumus

Znění odpovídající latinskému textu představují zápisy rukopisů Pogod, Q, Synod. Odchylná místa v ostatních případech (Rumj 436, Uvar, Jegor) svědčí nejspíše pro to, že dané místo již nebylo zcela srozumitelné. Z uvedeného důvodu došlo v jednotlivých případech k úpravám textu.

(167a 24)   томѡ зѣбавшѡ сѧ Rumj 436
 X
 томоу же сѣдѣ явлешю сѧ (!) Pogod
 X
 томоу же сѣдѣ явлѣшю сѧ Uvar, Q, Jegor, Synod
Cumque hoc factum

(167a 24 – 167b 1)   самъ себе чюдаше сѧ Rumj 436
 X
 самъ вѣ себе чюжаше сѧ Pogod, Jegor
 X
 самъ вѣ себе чюѣше сѧ (!) Uvar
 X
 самъ в себѣ дивѣлаше сѧ Q, Synod
secum ipse miraretur

(167b 3–4)   а вѣчѣрашнѣ ма дни самого приа Rumj 436
 X
 а вѣчѣрашнимъ ма дни самого приа Q, Synod

X
Δ ВЪЧЕРДШНИМЪ ДНІИ САМОГО ПРИИА Pogod
X
Δ ВЪЧЕРДШНЕМЪ ДНІИ МА САМОГО ПРИИА Uvar
X
Δ ВЪЧЕРДШНІИ ДНІИ МА САМОГО ПРИИА Jegor
hesterno autem die me in memetipso suscepisti

Odmyslíme-li si variabilitu v distribuci jmenných a složených tvarů adjektiv, uvedený příklad dokládá shodu znění rukopisu Rumj 436 s „pogodinskou“ linií textu Bes (byť rukopis Pogod uvádí text nekompletní).

Závěr

Součástí obsahové struktury tzv. Rumjancevského rukopisu (č. 436) pocházejícího z počátku 16. století jsou mimo jiné i dvě památky západoslovanského (českocírkevněslovanského) původu. Tvoří je známý text jihoruské (Vostokovovy) redakce *První staroslověnské legendy o svatém Václavu (Život svatého Václava)* a nově evidovaný text *Besěd na evangelije*. Kratší výtah z rozsáhlého homileticko-exegetického díla je v rukopise zapsán k datu 25. ledna na fol. 167a 7 – 167b 22 a představuje podstatnou část 2. kapitoly 23. homilie.

Textologická analýza doložila relativní starobylost textu výtahu (úryvku), jeho příslušnost do textové linie „pogodinské“ a výraznou textovou afinitu ke znění reprezentovaném nejstarším relativně úplným rukopisem Pogodinským (Pogod) z 13. století. Důsledkem vývoje textu v ruském prostředí je výskyt specifických textových rysů rukopisu Rumj 436, které reprezentují dílčí slovosledné, morfologické či lexikální úpravy, resp. projevy krácení či rozvíjení textu.

Zápis části textu *Besěd na evangelije* v rukopise Rumj 436 je dalším z mnoha dokladů oblíbenosti díla papeže Řehoře Velikého ve východoslovanském prostředí.

REFERENCES

Primary sources

- Étaix, Raymond (ed.). 1999. Gregorius Magnus, Homiliae in Evangelia. Corpus Christianorum. Series Latina 141. Turnhout.
- Konzal, Václav (ed.). 2005. Čtyřicet homilií Řehoře Velikého na evangelia v českocírkevněslovanském překladu, Díl první (Sancti Gregorii Magni pontificis XL homiliarum in Evangelia. In versione bohemo-slavonica, pars prima). Homilie I–XXIV. Praha.
- Konzal, Václav – Čajka, František (eds.). 2006. Čtyřicet homilií Řehoře Velikého na evangelia v českocírkevněslovanském překladu, Díl druhý (Sancti Gregorii Magni pontificis XL homiliarum in Evangelia. In versione bohemo-slavonica, pars altera). Homilie XXV–XL. Praha.
- PL. 1849. Patrologiae cursus completus, series prima. Tomus 76. Jacques Paul Migne (ed.). Parisiis, col. 1071-1312.
- SJS I.–V. 1966, 1973, 1982, 1997, 2016. Slovník jazyka staroslověnského (Lexicon linguae palaeoslovenicae). Hl. red. Z. Hauptová, V. Konzal, Š. Pilát. Praha.

Secondary sources

- Mareš, František Václav. 1963.* Česká redakce církevní slovanštiny v světle Besěd Řehoře Velikého (Dvojeslova). In *Slavia* 32/3, 417-451.
- Mareš, František Václav. 1979.* An Anthology of Church Slavonic Texts of Western (Czech) Origin. München.
- Mareš, František Václav. 2000a.* Česká redakce církevní slovanštiny v světle Besěd Řehoře Velikého (Dvojeslova). In Bláhová, Emilie – Vintr, Josef (eds.). *Cyrilometodějská tradice a slavistika*. Praha, 368-402.
- Mareš, František Václav. 2000b.* Církevněslovanské písemnictví v Čechách. In Bláhová, Emilie – Vintr, Josef (eds.). *Cyrilometodějská tradice a slavistika*. Praha, 256-327.
- Panin, Leonid Grigorievich. 2004.* Похвала святителю Николаю Мирликийскому в славяно – русских списках (к лингвотекстологическому анализу) [An Encomium to Saint Nicholas of Myra in Slavonic-Russian Manuscripts (Towards a Linguistic and Textological Analysis)]. In *Правило веры и образ кротости... Образ святителя Николая, архиепископа Мирликийского, в византийской и славянской агиографии, гимнографии и иконографии* [The Rule of Faith and the Image of Meekness... The Image of Saint Nicholas, Archbishop of Myra, in Byzantine and Slavic Hagiography, Hymnography and Iconography]. Сост. и общ. ред. А. В. Бугаевский. Moscow, 235-250.
- Pastrnek, František. 1903.* Slovanská legenda o sv. Václavu. Podle rukopisu charvátsko-hlaholského a Rumjancevského vyd. překladem a poznámkami, jakož i úvodem opatřil František Pastrnek. Praha. (Zvláštní otisk z *Věstníku Královské české společnosti nauk* 1903, 6, Třída filosoficko-historicko-jazykozpytná, kap. VI., 1–88).
- Reinhart, Johannes. 1980.* Methodisches zu den lexikalischen Bohemismen im Tschechisch-Kirchenslavischen am Beispiel der Homilien Gregors des Großen. In *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 26, 46-102.
- Reinhart, Johannes. 2000.* Die Textologie der kirchenslavischen Übersetzung der Evangelienhomilien Gregors des Grossen. In Voss, Christian – Warkentin, Heide – Weiher, Eckhard (eds.). *Abhandlungen zu den grossen Lesemenäen des Metropoliten Makarij*. Band 1. Freiburg i. Br., 245-295.
- Sobolevskiy, Aleksey Ivanovich. 1900.* Церковно-славянские тексты моравского происхождения [Church Slavonic Texts of Great Moravian Origin]. *Русский Филологический Вестник*. Т. XLIII/1-2 [Russian Philological Bulletin. Vol. 43/1-2], Warsaw, 150-217 (samostatný přetisk Varšava 1900).
- Sobolevskiy, Aleksey Ivanovich. 1906.* К хронологии древнейших церковно-славянских памятников [To the Chronology of the Oldest Church Slavonic Texts]. In *Известия Отделения Русского Языка и Словесности Императорской Академии Наук* [News of the Department of Russian Language and Literature of the Imperial Academy of Sciences] 11/2, 1-19.
- Sobolevskiy, Aleksey Ivanovich. 1910.* Материалы и исследования в области славянской филологии и археологии, III. Словарный материал для двух древних памятников чешского происхождения [Materials and Research in the Field of Slavonic Philology and Archeology, III. Dictionary Material of Two Ancient Texts of Czech Origin]. *Сборник Отделения русского языка и словесности (ОРЯС)*. LXXXVIII/3 [Proceedings of the Department of Russian Language and Literature. 88/3]. St. Petersburg.
- Vostokov, Alexander Khristoforovich. 1827a.* Убиение св. Вячеслава, князя Чешского [The Martyrdom of Saint Wenceslas, Prince of the Czechs]. *Московский Вестник* [Moscow Herald], Part 6, No. 17, 84-94.

Vostokov, Alexander Khristoforovich. 1827b. Разбор замечаний на статью о убиении св. Вячеслава, князя Чешского [Analysis of Remarks on the Article about the Martyrdom of Saint Wenceslas, Prince of the Czechs]. Московский Вестник [Moscow Herald], Part 6, No. 23, 322-327.

Vostokov, Alexander Khristoforovich. 1842. Описание русских и словенских рукописей Румянцевского музея [Catalogue of Russian and Slavic Manuscripts in the Rumyantsev Museum]. Сост. А. Х. Востоков. St. Petersburg.

Internet sources

Turilov, Anatolij Arkadyevich. 1999. Житие Вячеслава Чешского [The Life of Saint Wenceslas]. Библиотека литературы Древней Руси, Т. 2: XI–XII века [Library of Literature of Ancient Rus, Vol. 2: 11th-12th Centuries]. St. Petersburg. Srov. <<http://lib.pushkinskijdom.ru/Default.aspx?tabid=2168>> [cit. 28-01-2023].

Tzv. Rumjancevský rukopis (č. 436) – reprodukce. <https://lib-fond.ru/lib-rgb/256/f-256-436/#image-166> [cit. 25-01-2023].

PhDr. František Čajka, Ph.D.
The Faculty of Education UJEP
Department of Czech Language and Literature
Králova výšina 7
400 96 Ústí nad Labem
Czech Republic
frantisek.cajka@ujep.cz
ORCID ID: 0000-0002-5739-8449
SCOPUS Author ID: 55837796600